

Aleksandr Zubov, Nadezda Khaldeyeva

DENTAL MORPHOLOGIC CLASSIFICATION OF BALTIC PEOPLES

Summary

The present study has been undertaken in connection with the wide classification program on the grounds of all the available dental data on the world scale by the use of ATD (average taxonomic distance) method based on the Fisher's criterion. Comparative data on dental morphology of Baltic populations from Lithuania, Latvia and Estonia, earlier published by prof. I. Balčiūnienė, dr. R. Graverė and G. Sarap, have been used. Prof. Balčiūnienė's conclusion that the Lithuanians belong to the middle European dental type with some traces of northern gracile type has been confirmed. The analysis showed that the taxonomic integration process was being for a long time the main microevolutional tendency on the Lithuanian territory. In Latvia a mosaic distribution of dental variants has been stated. Our data permit to single out 7 dental local variants, everyone of which includes components of different dental macrotypes (middle european, northern gracile, north-european relic one). The integration process in Latvia was proceeding on the base of a rather heterogenous substratum. In Estonia prevail traits of the northern gracile type, within the limits of which two local variants can be singled out, being one of them close to the middle european type. So the taxonomic variability of dental variants on the territory of Baltic countries is determined by different modes of interaction of differentiating and integrating tendencies on the grounds of three main dental types of the European race.

Auksuolė Čepaitienė

VERPSČIŲ BEI PRIEVERPSČIŲ FORMOS LOKALINIS SAVITUMAS

Darbo įrankiai yra žmogaus intelektualios veiklos rezultatas, susijęs su techninių atradimų raida. Tačiau kiekviena žmonių bendrija kultūros raidoje ieško savito kelio, kurį apibūdina, kartais atrodytų, nereikšmingi, bet istorijos eigoje susiformavę stabilūs bruožai, skrupulingai saugomi įpročio ar tradicijos. Įrankių, o šiuo atveju verpsčių ir prieverpsčių, tipologinės charakteristikos tampa kultūrinės arealinės ir etninės saviraiškos kategorijomis, svarbiomis laiko ir erdvės apibrėžtos kultūros bei jos istorijos kontekste. Verpsčių tipus ir jų paplitimo arealus tiesiogiai su etniniais ir kultūriniais kitimų procesais bei judėjimais siejo K. Mošinskis¹, priskirdamas jas prie etnografinių požūrių įdomiausių įrankių.

Šio darbo tikslas - apibūdinti vieną Vakarų Lietuvoje paplitusį prieverpsčių variantą - stačiakampes vingiuoto kontūro lenteles, palyginti jas su artimos formos variantais bei pateikti paplitimo arealus. Remiantis verpsčių ir prieverpsčių formos tapatumu, paieškoti ryšio tarp skirtingų Lietuvos tarmių arealų.

Straipsnis parašytas remiantis Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejaus fondais bei ikonografinė medžiaga, Kretingos, Utenos, Marijampolės, iš dalies Telšių kraštotyros muziejų fondais, P. Galaunės liaudies meno leidinių² bei A. Stravinskienės sudarytu Lietuvos dailės muziejaus verpimo, audimo ir skalbimo įrankių katalogu³, ikonografinė medžiaga, saugoma Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje, taip pat etnografinių ekspedicijų duomenimis - iš viso 710 prieverpsčių ir 463 verpsčių vienetais.

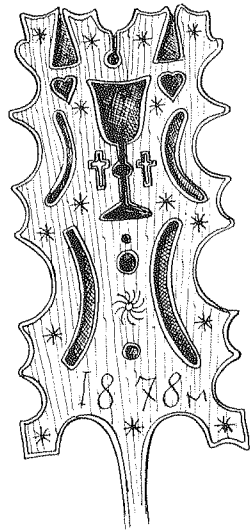
Verpstės ir prieverpstės yra verpimo įrankiai, prie kurių pritvirtinami linų, vilnų ar kanapių kuodeliai verpiant. Savo paskirtimi šie du įrankiai tapatūs, tačiau skiriasi jų naudojimo būdai. Prie verpsčių kuodelis rišamas verpiant rankomis verpstuku. Prieverpstė naudojama verpiant koja minamu rateliu ir kartu su statinėliu yra įmontuojama į verpimo ratelio krėslių. Techninės raidos atžvilgiu prieverpstė yra modernizuota verpstė. Šie du įrankiai turi pagrindinę dalį - galvą arba lentelę pluoštui pririšti. Prieverpstės galva yra smulkesnė nei verpstės, pritaikyta prie verpimo ratelio proporcijų, tačiau formos atžvilgiu ši dalis paveldėjo verpstės formą.

XIX-XX a. pirmojoje pusėje verpstės buvo išlikusios rytinėje Lietuvos dalyje. Tuo tarpu prieverpstės tuo laikotarpiu kartu su verpimo rateliu buvo paplitusios visoje dabartinėje Lietuvos teritorijoje. Tačiau Vakarų Lietuvoje jos pakeitė verpstes daug anksčiau. Kaip įrankis jos praėjo savitą raidos kelią, susiformavo variantai.

Europoje naudotos įvairių tipų prieverpstės: virbalų, šakučių, stulpečių su ritinėliu, šukų pavidalo, lentelės formos⁴. Lietuvoje buvo paplitu-

sios tik vieno tipo verpstės. Tai įrankiai, kurių galva - plokščia lentelė. Etnografinėje literatūroje šis tipas vadinamas lopetiniu⁵. Išskiriami ir trys verpsčių variantai⁶, tarp kurių du pagrindiniai yra: masivi stačiakampė ir smulki ovalinė, arba karklalapė, lentelė; trečiasis variantas - karklalapė su nupjauta viršūne - lentelė - tarpinis, proporcijomis artimas pirmajam, o forma - antrajam. Prieverpsčių klasifikacijoje irgi vyrauja tas pats lentelinis, arba lopetinis, tipas, bet pastarųjų įrankių forma gerokai įvairesnė nei verpsčių ir skirstytina į daugiau variantų. Yra prieverpsčių, proporcijomis ir forma analogiškų verpstėms, tačiau yra ir savitų (ypač vakarų Lietuvoje), kurioms įtaką darė puošyba⁷.

Stačiakampės vingiuoto kontūro prieverpstės sudaro nedidelę šių įrankių dalį - 55 vienetus, arba 7,7 %. Seniausia šio varianto prieverpstė, datuota 1878 m., yra iš Rozalimo, Panevėžio apskrities⁸. Nemažai yra lentelių, darytų XX a. pradžioje ir trečiajame dešimtmetyje. Taigi, laikotarpis, apie kurį kalbama, apima XIX a. antrąją ir XX a. pirmąją pusę.

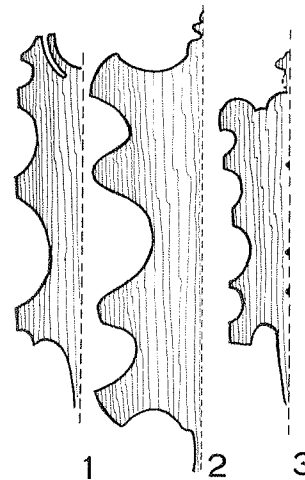

1 pav. Stačiakampio vingiuoto kontūro prieverpstės varianto prieverpstė. Rozalimas, Pakruojo raj., padaryta 1876 m., KVDM Lt. 1857.

Stačiakampių vingiuoto kontūro prieverpsčių savitas siluetas, puošyba, pjaustymo technika jungia jas į vieną variantą (1 pav.). Tai 10,5 - 15 cm pločio ir 28-37 cm ilgio lentelės. Jos yra kiek stambesnės nei ovalinės prieverpstės, paplitusios Rytų ir vidurio Lietuvoje, analogiškų proporcijų, palyginti su dviejų apskritimų ir augalinio kontūro prieverpstėmis, naudotomis Vakarų Lietuvoje⁹. Šioms lentelėms būdingas įmantriai vingiuotas kontūras, išpjautas siaurajuosčiu pjūkleliu, kuriuo buvo išpjautomi ir kiaurapjūviai prieverpsčių raštai. Vertėtų pažymėti, kad kiaurapjūviai ornamentai buvo paplitę Vakarų Lietuvoje, daugiausia Žemaitijos prieverpsčių puošyboje.

Lentelių siluetas, atsižvelgiant į pusės apskritimo formos stambių ir smulkių išpjovų pasikartojimo vertikaloje kraštinėje pobūdį, gali būti suskirstytas į penkias grupes. Pirmoje grupėje būtų prieverpstės, kurių kraštinėje išpjautos dvi arba daugiau vienodo dydžio gilios išpjovos (2 pav.). Antrą grupę sudaro lentelės, kurių išpjovos taip pat vienodo dydžio, bet smulkesnės ir tankiau išdėstytos (3 pav.). Abi šios grupės gana artimos. Trečioje grupėje būtų prieverpstės, kurių siluete išpjauamos dviejų dydžių išpjovos - stambios ir smulkios, jos pasikartoja pakaitomis

(4 pav.). Ketvirta grupė - lentelės, kurių šoninėje kraštinėje per vidurį išpjauama viena gili išpjova, o viršuje ir apačioje daug smulkių (5 pav.) arba vertikaloje kraštinėje išpjauama tik viena gili išpjova. Penktoje grupėje būtų lentelės, kurių išpjovos yra žymiai įvairesnės, kartais net aiškiai matomo ornamento pavidalo (6 pav.).

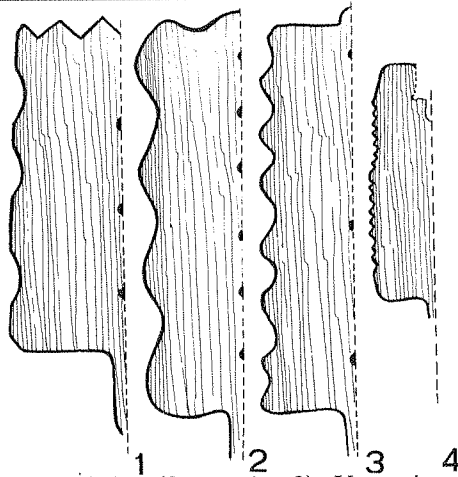

2 pav. Stačiakampio vingiuoto kontūro prieverpsčių siluetai. 1-Klaipėdos raj., Veiviržėnų apyl., Gedvydų k., Lietuvos Dailės muziejus (toliau - LDM) LM 682; 2-vietovė nežinoma, ant prieverpstės užrašas "Kauno Lictuva", gauta iš Lietuvos Mokslo draugijos, IEM EM 4729; 3-Plungės raj., Tverų apyl., Vincentavo k., daryta XX a. I p., LDM LM 547.

Giliai išpjauštytas sudėtingas siluetas nėra būdingas tik prieverpstėms. Lentelės iš Klaipėdos rajono Veiviržėnų apylinkės ir Plungės rajono turi daug bendro su Klaipėdos krašto senaisiais antkapiniais paminklais, vadinamais krikštais¹⁰. Šį teiginį galima pailustruoti kai kuriais pavyzdžiais iš Nidos (7 pav.) ir Stankiškių k. Šilutės rajone¹¹. Žemaitijoje pasitaiko ir panašiai išpjauštytų stogastulpių sparnų¹². Yra žinoma, kad meistrai, dirbę kryžius, koplytstulpius, drožę dievukus, laisvalaikiu pjaustinėdavo ir smulkius namų apyvokos daiktus, tarp jų ir prieverpstes. Jas dovanodavo, o dažnai ir parduodavo turguje¹³. Kopijuojant išgytus ar matytus pavyzdžius bei taikant tą patį ornamento šablono įvairios paskirties medžio dirbiniams puošti, vyko natūrali puošybos elementų migracija. Galima teigti, kad išraiškiai išpjauta prieverpsčių silueto forma yra dekoratyvi, susijusi su XIX a. Vakarų Lietuvos liaudies puošyba, taip pat siaurajuosčio pjūklelio paplitimu kaimo amatininkų tarpe. Tai tiesiog to laikotarpio mados bei stiliaus bruožas liaudies mene, kuriam galėjo turėti įtakos ir profesionaliojo meno stiliai.

Tačiau išlieka klausimas: ar vingiuotas kontūras yra tik dekoro elementas, ar turi arba buvo turėjęs funkcinę prasmę?

Kuodelis prie lentelės gali būti tvirtinamas dvejopai: apvyniojamas virvele ir pririšamas arba apvyniojamas virvele ir prismeigiamas smeigtuku. Pirmuoju atveju prieverpstė būna be skylučių arba tik su viena viršuje virvelei pririšti. Antruoju atveju lentelės viduryje išgręžiamos arba išdeginamos 2 - 5 ir daugiau skylučių. Pririšant kuodelį prie lentelės, jos šoninėse kraštinėse kartais išpjauamos įkartelės, kad virvelė nenuslystų. Įkartelės gali būtų asimetriškai išpjautos vienoje arba abiejose

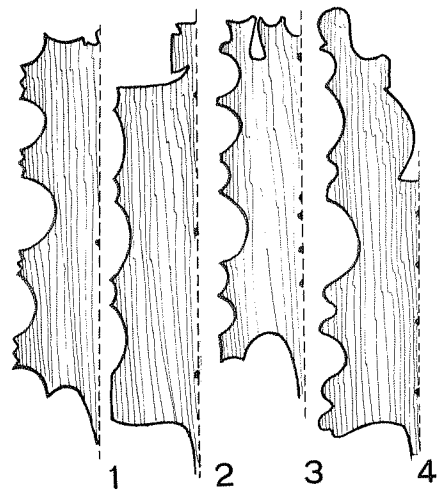
3 pav. Stačiakampio vingiuoto kontūro prieverpsčių siluetai. 1 - Šilalės raj., Šilalės apyl., Drobūkštalių k., ES 1057 (29); 2 - Plungės raj., Platelių apyl., Stirbaičių k., IEM EM 13032; 3 - Plungės raj., Medingėnų apyl., Gedikėnų k., IEM EM 4902; 4 - Kretingos aps., Gargždų vls., Rudaičių k., KVDM Lt 5654.

se kraštinėse (8 pav. 1 - 2). Yra prieverpsčių, kuriose išpjovos virvelei ritmiškai išdėstomos lentelės šonuose (8 pav. 3 - 5). Įkartėlės būna ir įmantresnės dekoratyvios formos (8 pav. 5) arba įdomiai įkomponuojamos į vertikalią kraštinę (8 pav. 5). Pastarieji pavyzdžiai labai artimi stačiakampio vingiuoto kontūro prieverpsčių išpjovoms, ypač smulkes-

nėms, ir siūlo mintį apie šių išpjovų identišką kilmę funkciniu atžvilgiu. Tuo labiau, kad įkartėlės virvelei kartais išlieka ir naudojant smeigtuką (8 pav. 3 - 4).

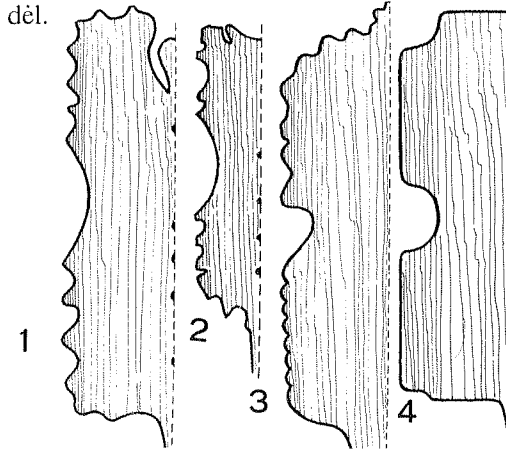
Taigi galima teigti, kad stačiakampių vingiuoto kontūro prieverpsčių išpjovos nėra tik puošmena, o savo kilme sietinos su virvutės fiksavimo poreikiu ir gal net buvo naudotos pagal paskirtį, nors etnografinių duomenų kol kas nerasta.

Sukartografavus kuodelio pririšimo būdą ir įrankius su įkartėlėmis, paaiškėjo, kad abi grupės yra paplitusios rytų ir pietryčių Lietuvoje (9 pav.). Įdomu, kad šie arealai sutampa su dzūkų gyvenama teritorija¹⁴. Tačiau kelios prieverpstės be skylučių, o viena su įkartėlėmis, skirtomis virvelei, pasitaikė Vakarų Lietuvoje. Lygiai taip pat svarbi ir anksčiau iškelta mintis, kad stačiakampių vingiuoto kontūro prieverpsčių išpjovos artimos tokiam pririšimo būdai, o šie įrankiai irgi yra iš Vakarų Lietuvos. Tai pirmasis netikėtumas.

4 pav. Stačiakampio vingiuoto kontūro prieverpsčių siluetai. 1 - Telšių raj., Varnių apyl., Drobūkščių k., Telšių kraštotyros muziejus, inv. Nr. 481; 2 - Žemaitija, iš buv. Brenšteinio rinkinio, Lietuvių liaudies menas: Medžio dirbiniai. 1956. T. 1: ilustr. 135; 3 - Rozalimas, Pakruojo raj., padaryta 1876 m., KVDM Lt 1857; 4 - Plungės raj., Pelaičių apyl., Labardžių k., IEM EM 5756.

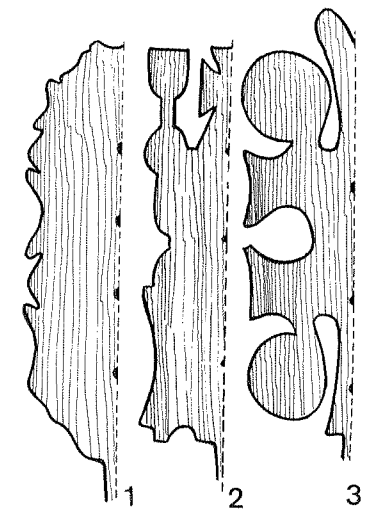
Stačiakampės vingiuoto kontūro prieverpstės, nepaisant įvairiai išpjauto įmantraus silueto, išsaugo stačiakampę formą. Pasitaiko atvejų, kuriuose lentelės siluetas ne toks sudėtingas, akivaizdi stačiakampio forma. Šis pastebėjimas tapo antruoju netikėtumu. Reikėtų paaiškinti, kodėl.

5 pav. Stačiakampio vingiuoto kontūro prieverpsčių siluetai. 1 - Plungės raj., Pelaičių apyl., Labardžių k., IEM EM 5758; 2 - Plungės raj., Pelaičių apyl., Labardžių k., daryta apie 1910 m., ES 95 (154); 3 - Plungės raj., Pelaičių apyl., Labardžių k., IEM EM 5757; 4 - Klaipėdos raj., Endriejavo apyl., Laigių k., dirbta apie 1930 m., IEM EM 11353.

Stačiakampės formos verpstės, remiantis G. Niunkienės sudarytu žemėlapiu¹⁵, paplitusios Rytų ir Pietryčių Lietuvoje (10 pav.). Tose pačiose teritorijose naudotos stačiakampės formos prieverpstės (11 pav.) išsaugojo ir patvirtino galvos formos tęstinumą šiame areale. Anksčiau pateiktas kuodelio pririšimo būdo žemėlapis papildoma stačiakampių verpsčių bei prieverpsčių variantų žemėlapius, kurie sutampa ir su rytų bei vakarų dzūkų tarmių arealais.

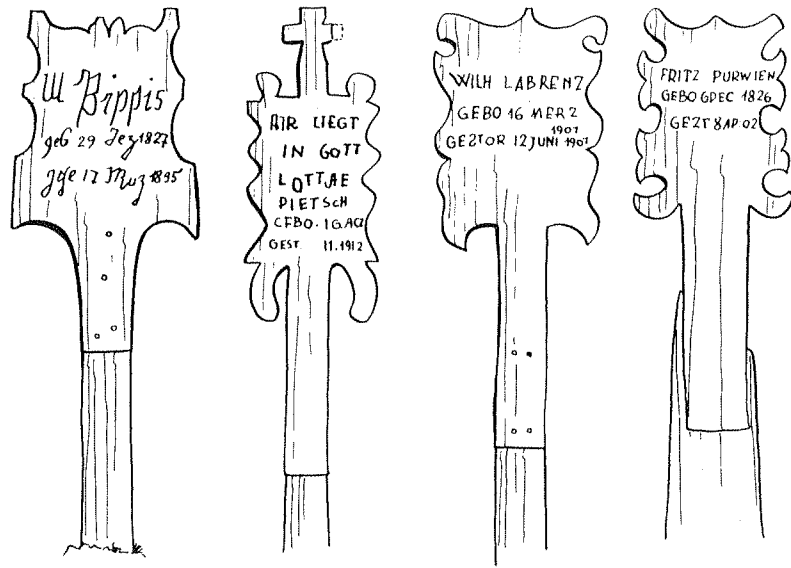
Stačiakampės vingiuoto kontūro prieverpstės paplitusios Klaipėdos, Plungės, Telšių rajonuose, Platelių, Medingėnų, Rietavo, Varnių, Endriejavo, Veiviržėnų, Pelaičių apylinkėse, o pavienių atvejų pasitaiko Šilutės, Šilalės, Kretingos rajonų vietovėse. Be to, šios formos lentelės aptinkamos nedidelėmis salelėmis, įsiterpusiomis į kitokių - dviejų apskritimų, augalo ar ovalo formos prieverpsčių variantų tarpą. Įdomu pastebėti, kad visos minėtos apylinkės yra Minijos aukštupyje ir vidurupyje, Jūros aukštupyje arba prie šių upių

6 pav. Stačiakampio vingiuoto kontūro prieverpsčių siluetai. 1 - Šilalės raj., Kaltinėnų apyl., Padvarninkų k., IEM EM 4728; 2 - Telšių apyl., Telšių kraštotyros muziejus, inv. Nr. 1172; 3 - Plungės raj., Platelių apyl., Beržoras, IEM EM 4907.

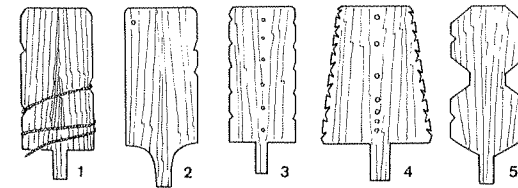
intakų. Tai vietovės, kuriose daugiausia gyvena šiaurės žemaičių arba dounininkų vakarinės patarmės gyventojai¹⁶.

Taigi netikėta yra tai, kad stačiakampė galvos forma, kaip ir pririšimo būdas, paplitusi verpstėse ir prieverpstėse Rytų ir Pietų Lietuvoje dzūkų gyvenamojoje teritorijoje, sutinkama ir Vakarų Lietuvoje, kalbiniu atžvilgiu skirtingame šiaurės žemaičių vakarinės patarmės areale.

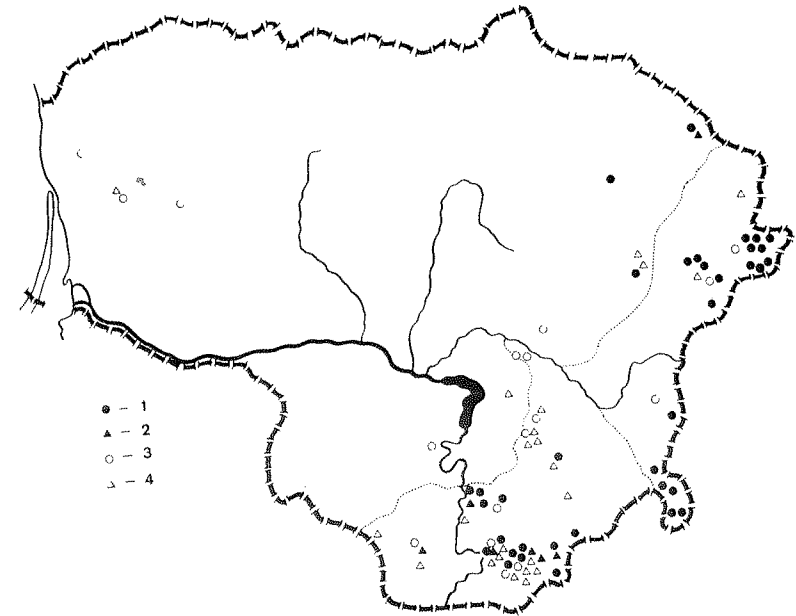
7 pav. Krikštai. Nida, žvejų kapinės, 1956 m., ES 52 (60); 52 (64); 52 (68); 52 (66).

Kai kas galėtų paprieštarauti, kad prieverpsčių lentelės formą vargu ar įmanoma traktuoti, kaip vieną iš arealinę ar etninę kultūrą apibūdinančių bruožų. Galima manyti, kad verpsčių ir prieverpsčių lentelių forma priklausė nuo amatininkų ar valstiečių skonio, fantazijos arba darbo pobūdžio. Tačiau archeologiniai radiniai liudija ką kitą. Lietuvoje kolei kas yra aptikti du įrankiai. Šventosios ankstyvojo neolito pabaigos gyvenvietėje rastas dirbinys, kurį R. Rimantienė siūlo laikyti verpste¹⁷. Tai lentelinio tipo verpstė, savo forma ir proporcijomis labai artima karklapiam arba ovaliniam variantui, paplitusiam XIX - XX a. Lietuvoje. Ovaliniam prieverpsčių variantui priskirti reikėtų ir archeologo R. Sprainaičio Klaipėdoje XVII a. antrosios pusės kultūriniam sluoksnyje rastą prieverpstę. Stačiakampės formos verpstės, datuojamas XI - XIII a., archeologai aptiko Novgorode¹⁸. Jų forma analogiška Rytų ir Pietryčių Lietuvoje paplitusioms verpstėms ir prieverpstėms. Taigi susidaro išpūdis, kad šių įrankių galvos forma nesikeitė ne tik šimtmečius, bet ir tūkstantmetį, o gal ir daugiau.

8 pav. Įkartėlės prieverpsčių šonuose virvelei prilaikyti.

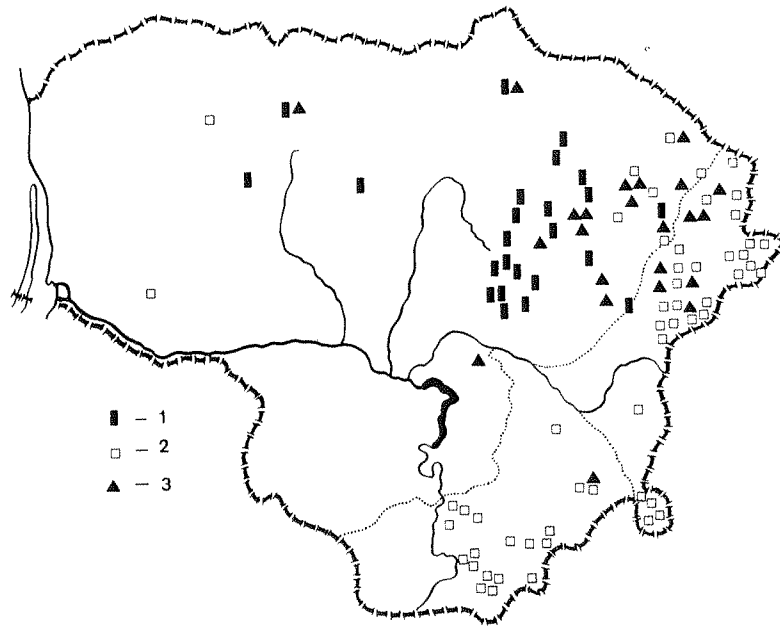
1-Varėnos raj., Merkinės apyl., Mardasavo k., IEM EMIK 7375; 2 - Varėnos raj., Marcinkonių apyl., Mardasavo k., IEM EMIK 7374; 3-Trakų raj., Aukštadvario apyl., Parankavos k., IEM EMIK 10108; 4 - Klaipėdos raj., Endricjavo apyl., Kapstatų k., VU Mokslinės bibliotekos Rankraščių sk. F. 81 - P 5213; 5 - Prienų raj., Licionių apyl., Vilkininkų k., IEM EMIK 10109.

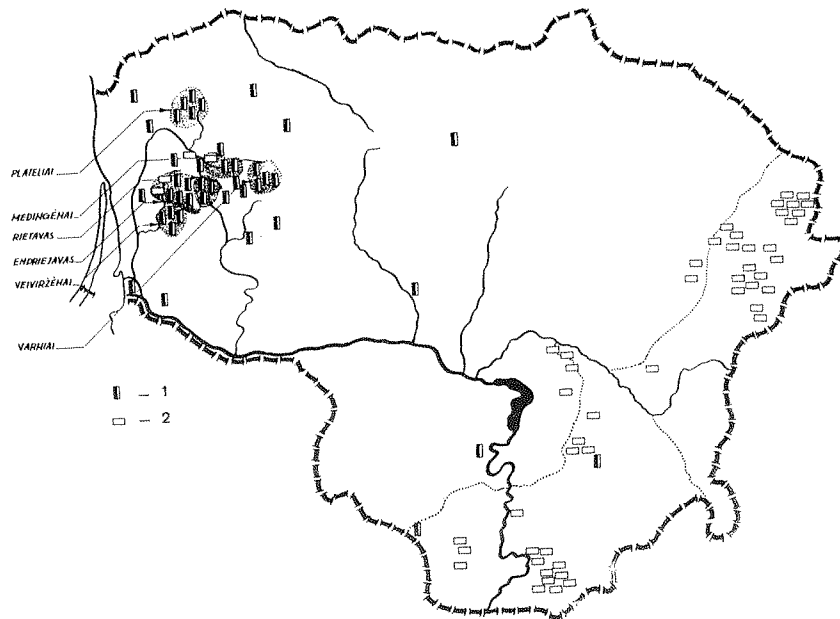
9 pav. Kuodelio pririšimo būdai prie verpsčių ir prieverpsčių:

1 - kuodelis tik pririšamas virvele prie verpstės, 2 - kuodelio pririšimo virvelė fiksuojama šoninėmis įkartėlėmis verpstėse, 3 - kuodelis pririšamas prie prieverpstės, 4 - kuodelio pririšimo virvelė fiksuojama įkartėlėmis prieverpstėse.

Grįžtant prie stačiakampių vingiuoto kontūro ir stačiakampių prieverpsčių, norėtusi dar kartą akcentuoti formalų ryšį, jungiantį šiuos du variantus, o kartu ir teigiantį sąsają tarp Vakarų bei Pietryčių Lietuvos. liečiančias etninės priklausomybės ar migracijos procesus be papildomo

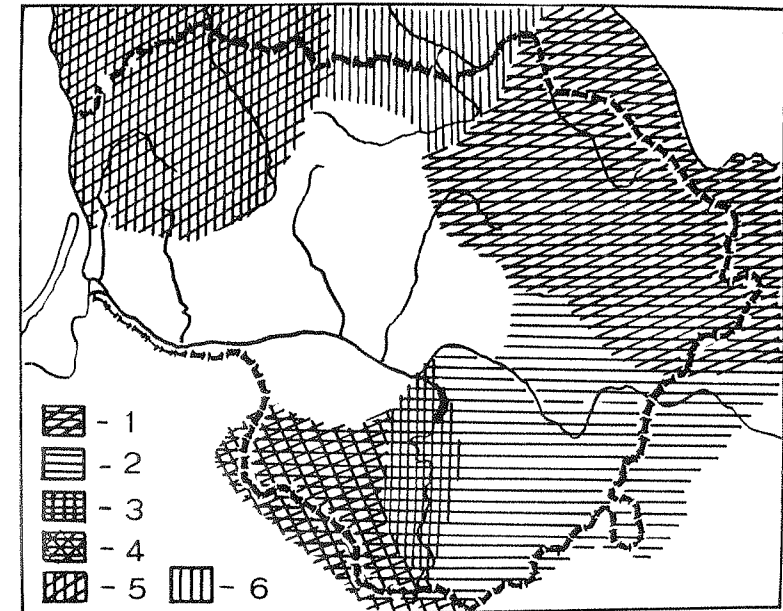

10 pav. Verpsčių galvos formos variantai (žemėlapis sudarytas G. Niunkienės, papildytas autorės). 1 - karklalapė su smaila viršūne, 2 - stačiakampė, 3 - karklalapė su nupjauta viršūne.

11 pav. Stačiakampės formos prieverpsčių variantai: 1 - stačiakampės vingiuoto kontūro prieverpstės, 2 - stačiakampės prieverpstės.

kompleksinio tyrimo bei kitokių duomenų įvertinimo vargu ar įmanoma. Tačiau pabaigoje norėtusi stačiakampės vingiuoto kontūro ir stačiakampės formos prieverpsčių variantų žemėlapi (11 pav.) palyginti su E. Grigalavičienės sudarytu vėlyvojo laikotarpio (I tūkstantmečio pr. Kr. paskutiniojo ketvirčio - IV-V a.) Brūkšniuotosios keramikos lokaliųjų sričių žemėlapiu (12 pav.)¹⁹. Pastarajame parodytas Brūkšniuotosios keramikos kultūros piliakalnių arealas, kuris apima Šiaurės rytų, Rytų, Pietryčių bei Vakarų Lietuvą. Šie du žemėlapiai, nors juos ir skiria nemažas laiko tarpas bei skirtinga medžiaga, artimi tuo, kad tiek pirmajame, tiek ir antrajame, nepaisant lokaliųjų savitumų, matyti bendros tendencijos, siejančios Rytų ir Pietryčių Lietuvos arealą su Vakarų Lietuvos Kretingos, Plungės, Telšių bei Mažeikių rajonais.

12 pav. Vėlyvojo laikotarpio Brūkšniuotosios keramikos lokalinės sritys: 1 - šiaurės rytų, 2 - rytų, 3 - vidurio Panemunės, 4 - Užnemunės, 5 - vakarų, 6 - centrinės Latvijos ir Lielupės baseino (pagal E. Grigalavičienę).

Išnašos:

¹ Moszyński K. Kultura ludowa słowian. Kultura materialna. Warszawa, T. 1. 1967. S. 318.

² Lietuvių liaudies menas: Medžio dirbiniai. T. 1. V., 1956.

³ Medžio dirbiniai: Vėpimo, audimo ir skalbimo įrankiai: Katalogas. V., 1969.

⁴ Moszyński K. Kultura ludowa słowian ... S. 318.

⁵ Niunkienė G. Audiniai ir jų gamyba // Lietuvių etnografijos bruožai. V., 1964. P. 299-300.

⁶ Ten pat.

⁷ Čepaitienė A. Prieversėčių tipai ir jų paplitimas // Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1983 ir 1984 metais. V., 1985. P. 129 - 133.

⁸ Kauno M.K.Čiurlionio dailės muziejus. KVDM Lt 1857.

⁹ Čepaitienė A. Prieversėčių tipai ir jų paplitimas // Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1983 ir 1984 metais. V., 1985. P. 129 - 133.

¹⁰ Merkienė R. Vertingas leidinys // Liaudies kūryba. V., 1974. T. 2. P. 362.

¹¹ Lietuvos istorijos instituto Etnografijos skyrius, ES 52 (60, 64, 66, 68); Dethlfsen R. Bauernhäuser und Holzkirchen in Ostpreussen. Berlin, 1911. Tafel 9. Fig. 28, 31; Tafel 13, Fig. 13.

¹² Brensztejn M. Krzyże i kapliczki żmudzkie. 1906. Tab. V, 7, 8.

¹³ M. Mažvydo Nacionalinė biblioteka, Rankraščių skyrius. F. 127 - 18. J.Petrulis / Lietuvių liaudies dievdirbiai ir menininkai / P. 17, 20, 36, 44v - 45; F. 127 - 19/. Medžiaga apie XIX a. lietuvių liaudies menininkus. P. 18 - 19, 27v - 28.

¹⁴ Šiuo atveju naudojama tradicinė tarmių klasifikacija, kuriai pagrindą yra davęs K.Jaunius. Lietuvių kalbos atlasas: Leksika V., 1977. T. 1. Žemėl. I.

¹⁵ Niunkienė-Tallat-Kelpšaitė G. Naminis audimas ir audiniai Lietuvoje XIX - XX a.: Disertacija. V., 1967: Verpsėčių formų paplitimo XIX - XX a. pr. žemėlapis.

¹⁶ Lietuvių kalbos atlasas: Leksika. V., 1977. T. 1. Žemėl. I.

¹⁷ Rimantienė R. Šventoji. V., 1979. P. 52, 37. Pav. 10, 75.

¹⁸ Колчин В. Новгородские древности. Деревянные изделия. М., 1968. P. 66-67. Таб. 65, 66.

¹⁹ Grigalavičienė E. Brūkšniuotosios keramikos lokaliniai variantai Lietuvoje // LTSR Mokslų Akademijos darbai. Serija A. 1989. T. 3(108). P. 70.

THE LOCAL DISTINCTION OF THE FORM OF DISTAFFS

Summary

The objects discussed are tools used in spinning to fix the fibre. One variant of distaffs was used in hand spinning, the other in wheel spinning - but they both are analyzed in the article. In Lithuania one type tools with plank heads prevailed. However, they could be divided into several varieties according to the shape of the plank.

The report has been written after a careful study of a great number of objects discussed (710 units of one variant and 463 of the other) preserved in the museums of Lithuania. The author has also referred to the iconographic material. The tools analyzed date back to the second half of the 19th century and the first half of the 20th century. The report reviews a small group (7,7 %) of a rectangular variant with curved outline characteristic of some western parts of Lithuania. The elaborate shapeline must have been influenced by decorative elements often present in the decor of small-scale architecture of Western Lithuania. However, the elaborate cuttings beside decoration serve another purpose. They are similar to small notches that fix the roplet with which ties the fibre to the plank. This way of fixing fibre is common to Eastern Lithuania.

The described variant despite its curved outline preserves its rectangular forms. This variant of distaffs is found in some parts of Western Lithuania - in the upper reaches of the rivers Minija and Jūra. However it is rare as the oval distaffs in Western Lithuania prevail. Similar rectangular forms are mostly spread in Eastern and South-eastern Lithuania. So the main conclusion can be made, that despite the differences based on linguistic materials of ethnic groups of Eastern and South-eastern Lithuania and Western Lithuania, certain cultural links between those two areas exist.

Finally, the author would like to compare the rectangular form distaffs map of 19 - 20th century with the archaeological map of the late period mounds in the localities of stroked ceramics (c. 250 B.C. - 400 - 500 A.D.). However, despite the inadequacy of the studied objects and difference in historic periods, common tendencies linking Eastern and South-eastern Lithuania with west Lithuanian regions of Kretinga, Plungė, Telšiai and Mažeikiai could be observed.

Ауксуоле Чепайтене

ЛОКАЛЬНЫЕ СВОЕБРАЗНОСТИ ФОРМЫ ЛОПАСТЕЙ К ПРЯЛКАМ И САМОПРЯЛКАМ

Резюме

В статье рассматриваются лопасти к прялкам и самопрялкам для прикрепления пряжи при прядении. В Литве распространены лопасти одного типа, имеющие форму дощечки. Однако, в зависимости от силуэта дощечки, лопасти подразделяются на несколько вариантов.

Статья написана на основании изучения 710 лопастей к самопрялкам и 463 лопастей к прялкам, находящихся в музеях Литвы, а также иконографического архивного материала. Эти изделия датированы половиной XIX в. и I половиной XX в.

В статье рассмотрен один из вариантов прямоугольных, с волнистым контуром лопастей к самопрялкам, составляющий небольшой разряд этих изделий - 7,7% от общего числа, распространенный на небольшой территории в Западной Литве. Затеяливая линия силуэта соотносится со стилем декора народных изделий, который присущен архитектуре. Однако изысканные прорезы лопастей к самопрялкам являются не только украшением. По своему происхождению они относятся к зарубкам, которые использовались для фиксации веревочки, крепящейся к лопасти. Этот способ крепления пряж распространен в Восточной и Юго-восточной Литве.

Важнее всего, что эти лопасти, несмотря на волнистый силуэт, сохраняют прямоугольную форму, распространенную в Восточной и Юго-восточной Литве на территории одного из диалектов литовского языка - дзукского. Следует также отметить, что прямоугольные лопасти с волнистым контуром небольшими островками встречаются в Западной Литве, в верховьях и в среднем течении реки Миния. Между тем лопасти к прялкам прямоугольной формы в Восточной и Юго-восточной Литве довольно равномерно распространены в обширном ареале.

В заключение, из-за отсутствия дополнительных данных не претендуя на выводы относительно процессов этнической миграции или принадлежности прялок, хотелось бы сопоставить карту вариантов распространения прямоугольной формы лопастей с картой локальных областей распространения городищ Штрихованной керамики позднего периода, составленной Э. Григалавичене. Несмотря на значительный промежуток во

времени и неадекватность объектов, видны общие тенденции, связывающие Восточную и Юго-восточную Литву с западными районами Литвы (Кретинга, Плунге, Тельшяй, Мажейкяй).